

VEDECKÉ SPRÁVY

CYRILA MARKOVÁ

NIEKTORÉ PROBLÉMY INDUSTRIALIZÁCIE PAKISTANU¹

Po rozdelení Britskej Indie na Indickú Úniu a Pakistan v auguste 1947 zostalo na území dnešného Pakistanu len 10 % všetkých priemyselých závodov, ostatok pripadol Indickej republike. Pakistanská vláda si dobre uvedomovala, aký význam má priemyselná základňa pre hospodársky rozvoj nového štátu, a preto hneď od jeho vzniku podporovala priemyselné podnikanie. Pakistan pre ťažký priemysel spočiatku nemal dosť energetických zdrojov ani nerastných surovín, preto v prvej etape industrializácie rozvíjal predovšetkým priemysel založený na poľnohospodárskej výrobe a chove dobytky. Výstavba ťažkého priemyslu odporovala tiež hospodárskym záujmom a politickým cieľom britských aj amerických vládnych kruhov, v područí ktorých bol Pakistan dlho po svojom vzniku. To bol ďalší dôležitý dôvod, prečo sa industrializácia hneď od začiatku nemohla rozvíjať takým tempom ako v niekoľkých posledných rokoch, keď pakistanská vláda nastúpila nový realistickejší kurz vo svojej zahraničnej politike a začala spolupracovať i so socialistickými štátmi.

Prvou úlohou novovybudovaného ľahkého priemyslu bolo vyrobiť dostatok bavlnených látok, ktorými Pakistan predtým zásobovala India. Novozaložené bavlnárske závody nielenže túto úlohu splnili, ale rozvíjali ďalej svoju výrobu tak rýchlo, že počas pätnástich rokov stačili kryť domácu spotrebu a ešte mohli vyvážať látky do Afganistanu, Iraku a Indonézie.

Podobná bola situácia i v spracovaní juty a vlny. Surovinová základňa zostala v Pakistane, zatiaľ čo továrne pripadli Indii. Pritom obyvateľstvo Pakistanu potrebuje veľa vlnených látok, keďže podnebie na severe a západe je pomerne chladné (v Rávalpindí je priemerná teplota v januári 10 °C, v Pešávare 11 °C, v Kvete 7 °C). Dopyt po vlnených látkach a jutových tkaninách si v krátkom čase vynútil výstavbu ďalších textilných tovární v Pandžábe a v hornatých oblastiach bývalej Severozápadnej pohraničnej provincie. Keďže mzdy sú približne rovnaké v Pakistane ako v Indii a Pakistan má nové strojové zariadenie (kým indické stroje sú zastarané), predháňa teraz Pakistan Indiu vo vývoze textilu. Kým r. 1949 vyrobili pakistanské továrne 84. mil. metrov bavlnených látok, r. 1963 dodali na trh už 664 mil. metrov, teda za nie viac ako štrnásť rokov vzrástla výroba o 786 %.

V prvých rokoch sa priemysel v Pakistane rozvíjal živeľne. Aby vláda rozvoj prie-

¹ Článok vznikol na základe štúdiujnej cesty po západnom Pakistane r. 1967 zameranej na výskum geografických podmienok, v ktorých prebieha súčasný proces industrializácie v rozvojových krajinách Južnej Ázie.

myslu usmernila, založila r. 1952 Spoločnosť pre rozvoj priemyslu (Pakistan Industrial Development Corporation), ktorá všestranne pomáhala súkromným podnikateľom. Skupovala pozemky vhodné na výstavbu tovární, potom ich za nižšiu cenu predávala záujemcom; poskytovala pôžičky na nákup strojov a zabezpečovala odborníkov pre vedenie výroby. Roku 1958 vyhlásila vláda prvý päťročný plán rozvoja národného hospodárstva. Jeho úlohou bolo zvýšiť priemyselnú výrobu o 60 % a dosiahnuť sebestačnosť vo výrobe textilu, cukru, papiera, cigariet a pod. Podľa plánu sa tiež mala rozšíriť výroba cementu, umelých hnojív a chemikálií a zvýšiť ťažba zemného plynu. Vláda nevenovala dostatočnú pozornosť prieskumu a ťažbe nerastov v prvom, ani v druhom päťročnom pláne (1960/61—1964/65). Hlavným cieľom oboch plánov bolo podporovať súkromný sektor. Štátny sektor si ponechal len odvetvia, v ktorých návratnosť investícií je dlhodobá, a preto o ne súkromníci neprejavovali záujem a niektoré odvetvia priemyslu, ktorých zavedenie bolo technologicky veľmi náročné.

PRÍČINY POMALEJ INDUSTRIALIZÁCIE

Rozvoj priemyslu v Pakistane narážal na mnohé ťažkosti. Nebol to len nedostatok nerastných surovín a palív, ale i technických kádrov, finančných zdrojov a strojového vybavenia. Pritom Pakistan nemal ani väčšie bane, ktoré by tvorili prirodzené jadrá pre koncentráciu priemyselných závodov. V Britskej Indii investovali do priemyslu len určité skupiny obyvateľstva: okrem malého počtu Pársov, mali finančné prostriedky predovšetkým bohatí a podnikavý obchodníci, tzv. Marwarania a dedinskí kupci a chovatelia dobytky, banijovia. Ale pretože to boli hinduisti, vystaňovali sa po rozdelení Britskej Indie do Indickej republiky. Muslimovia sa málo zaoberali priemyselným podnikaním. Výnimku tvorili len Ismailovci v Bombaji. Časť sa z nich síce do Pakistanu presťahovala (najmä Bohrovia), ale fondy, ktoré si priviezli, boli značne obmedzené. Ismailovci, na čele ktorých stojí princ Ágá Chán, sú dnes v Karáči skôr obchodníkmi a špekulantmi ako priemyselnými podnikateľmi.

Nedostatok vhodných pracovných síl je dosiaľ veľkou prekážkou rozvoja pakistanského priemyslu. Nekvalifikovaných robotníkov je síce dostatok vo všetkých častiach štátu a vzhľadom na vysoký prirodzený prírastok obyvateľstva nebudú chýbať ani v budúcnosti, niet však stredných technických kádrov. Odborníkov pre vedúce funkcie školí vláda v cudzine, ale pre školenie stredných technických kádrov, ktorých potreba rýchle rastie, nie sú ešte dostatočné predpoklady. Podľa posledného sčítania ľudu r. 1961 bolo v priemysle zamestnaných len 13% všetkých civilných osôb, t. j. osôb, ktoré sa sami živia, alebo si hľadajú prácu.² Z toho ich iba necelá jedna tretina mohla byť označená za kvalifikovaných pracovníkov. Väčšina tovární má neprekonateľné ťažkosti so školením robotníkov. Počet továrenských zamestnancov neustále kolíše zo dňa na deň, zloženie robotníkov sa mení. Muži z dedín prichádzajú za prácou na krátky čas do mesta a so zárobkom sa zase vracajú domov bez toho, aby získali kvalifikáciu. Veľká časť robotníkov je negramotná. Školiť ich je za týchto podmienok nákladné a hlavne nerenabilné. A to je jedna z najväčších prekážok zrýchliť rozvoj priemyslu.

Určité spomalenie vo vývoji niektorých priemyslových odvetví spôsobuje tiež okolnosť, že vláda musí stále dbať o to, aby rozvoj priemyslu prebiehal rovnomerne v západnom i vo východnom Pakistane, napriek tomu, že východný Pakistan má oveľa menšie predpoklady pre zakladanie priemyslu. Okrem juty nemá takmer žiadne suroviny, výstavba závodov následkom nedostatku vhodných pozemkov, ktoré ležia mimo zatápaných

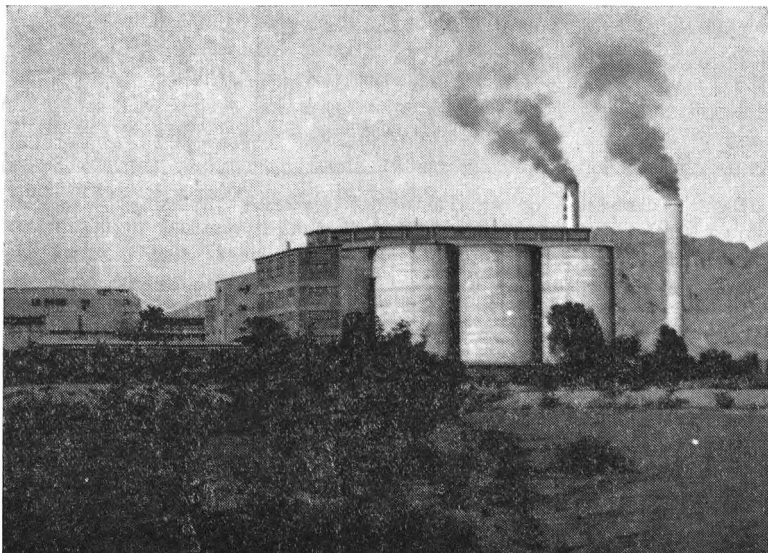
² Pakistanské štatistiky sem zahrňujú i osoby dočasne nezamestnané.

území, je často komplikovaná. Avšak vláda nemôže pripustiť disproporcie v hospodárskom vývoji oboch častí štátu, ktoré sú nielen miestne, ale i národnostne, jazykovo a kultúrne hodne od seba vzdialené.

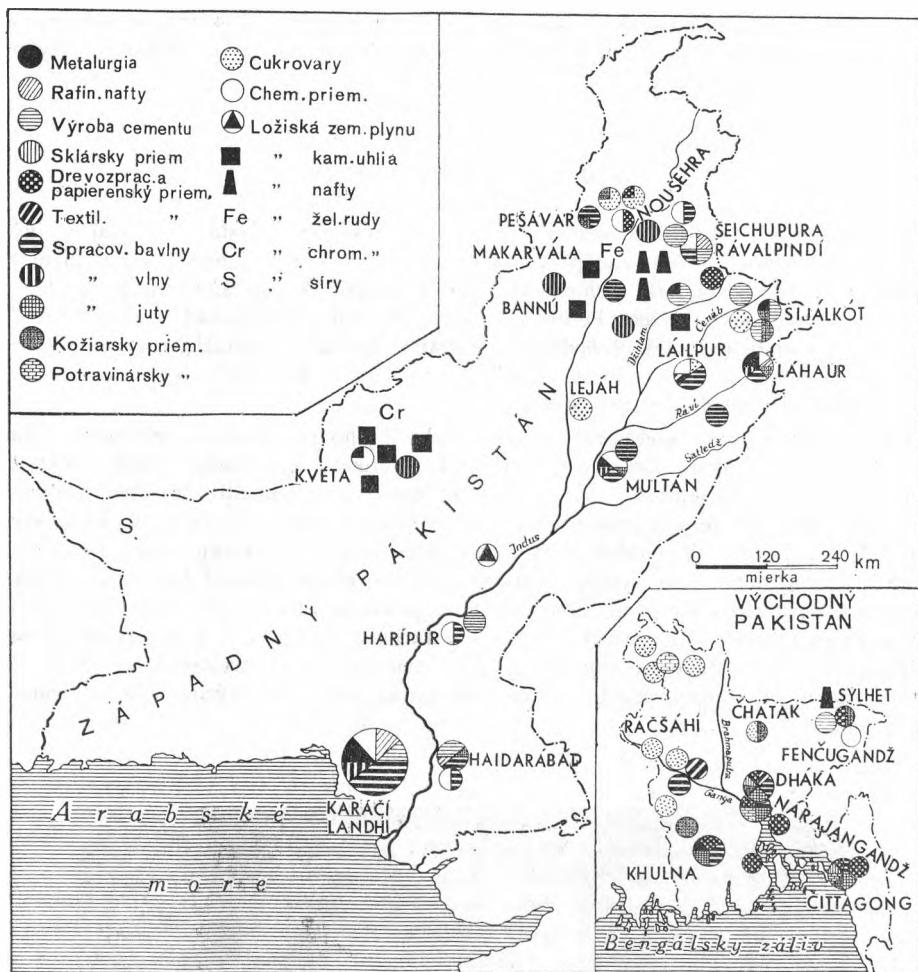
ROZMIESTENIE PRIEMYSLU

Prvé priemyselné podniky vznikali na území dnešného Pakistanu, ako aj v iných štátoch, v oblastiach intenzívne poľnohospodársky využívaných, blízko surovínovej základne. Trhy, pracovné sily a možnosti odbytu prispeli k umiestovaniu priemyslu vo veľkých starých mestách, ako Pešávar, Láhaur, Multán, Haidarabád v západnom Pakistane a Nárjangandž vo východnom Pakistane. Najväčšiu príťažlivosť pre priemysel mali, samozrejme, prístavné mestá Karáčí, Čittagong a Khulna, lebo svojou polohou znižovali náklady na dovoz surovín a strojov.

S výstavbou vodných elektrární na rieke Indu a jeho prítokoch sa priemysel sťahuje k energetickým zdrojom. Domáci i zahraniční podnikatelia zakladajú blízko elektrární závody pre ľahký priemysel, najmä výrobu hnojív a chemikálií, textilné továrne a papierne. Príkladom je výstavba priemyselných závodov v Dáudchэле blízko Džináhovej priehrady na Induse. V päťdesiatych rokoch tam začala prevádzku továreň na umelé hnojivá, špecializovaná na výrobu síranu amónneho, ktorú postavil Pakistan s americkou pomocou, továreň na penicilín vybudovaná pomocou Organizácie spojených národov pod vedením čilských odborníkov, továreň na farbu a chemikálie, ktorej polovica patrí známemu koncernu Bayer a najväčší podnik: cementáreň s kanadským javorovým listom v znaku, v ktorom pracuje aj československá linka pre výrobu 500 t cementu denne (obr. 1).

Obr. 1. Cementáreň v Dáudchэле s čs. linkou na výrobu 500 t cementu denne. Foto: Jan Marek.

Mapa 1. Hlavné priemyselné oblasti Pakistanu. (Nakreslil Jiří Mojdľ, Geografický ústav ČSAV, Praha.)

Po vyhlásení nezávislosti zakladali priemselníci nové závody celkom neorganizovane. Až koncom päťdesiatych rokov začala vláda a novozaložená Spoločnosť pre rozvoj priemyslu usmerňovať výstavbu tovární.³ Najprv skúšali zakladať závody v zaostalých poľnohospodárskych oblastiach, ďaleko od priemyselných centier. Cieľom tejto politiky bolo čo najskôr rozšíriť možnosť pracovných príležitostí a industrializovať krajinu. V krátkom čase sa však ukázalo, že táto metóda je veľmi nákladná a málo účinná. Izolované závody neboli schopné vybudovať si sieť, ktorá by ich navzájom hospodársky spájala, nemali dostatok odbytíšť a ich prevádzka sa predražovala. Malé továrne postavené v Harnaí, Bannú, Lawrencpure a Harípure práve tak, ako aj závody strednej veľkosti

³ Spoločnosť priemyslu bola r. 1962 rozdelená na Západopakistanú spoločnosť a Východopakistanú spoločnosť a v tejto forme jestvuje dodnes.

v Lejáhu i Liáquatábáde potrebovali stále výdatnú finančnú pomoc. Niektoré mohli byť v prevádzke len preto, lebo vláda colnými bariérami na dovážaný tovar zvyšovala jeho cenu, čím obmedzovala jeho schopnosť konkurovať domácemu trhu. Pritom jeden, či dva závody postavené v rozsiahlej poľnohospodárskej oblasti nemohli poskytnúť prácu všetkým, ktorí ju hľadali, ani pozdvihnúť životnú úroveň zaostalého kraja. Vláda čoskoro zmenila politiku a začala uplatňovať nový princíp: stavbu tovární v dosahu starých priemyselných centier.

V priebehu ďalších rokov sa vyvinuli v západnom Pakistane tri hlavné priemyselné oblasti Karáči-Landhi, Láhaur-Šeichupura a Pěšávar-Noušehra. Karáči (2,1 mil. obyvateľov r. 1965) má výhodnú polohu pri morskom pobreží a dostatok plochy pre ďalší vzrast. Jeho medzinárodný prístav i veľké civilné letište zabezpečujú prísun strojov a zariadenia i dovoz surovín z celého sveta. Z Karáči vychádza tiež jediná lodná linka spájajúca západný a východný Pakistan. Po vzniku Pakistanu sa Karáči ako hlavné a najväčšie mesto štátu stalo útočiskom muslimských presídlencov z Indie. Počas desiatich rokov (1951—1961) vzrástol počet obyvateľov Karáči o 800 tisíc osôb, prevažne prisťahovalcov, ktorí si vystavali v meste pozdĺž Kashmir Road, Khadda, Mango Pir Road, Chakiwara, Kálá Pul, a Mauripur Road núdzové príbytky z dosiek, plechu a lepenky. Prisťahovalci z dedín si podľa dedinských vzorov postavili hlinené chatrče, ktoré lemujú tok rieky Lajáři; v suchom období roku sa objavujú i v samom koryte. Štatistický prieskum ukázal, že r. 1959 žilo v Karáči vyše pol milióna obyvateľov bez prístrešia.⁴ Z celkového počtu 119 402 nebývajúcich rodín presídlencov.

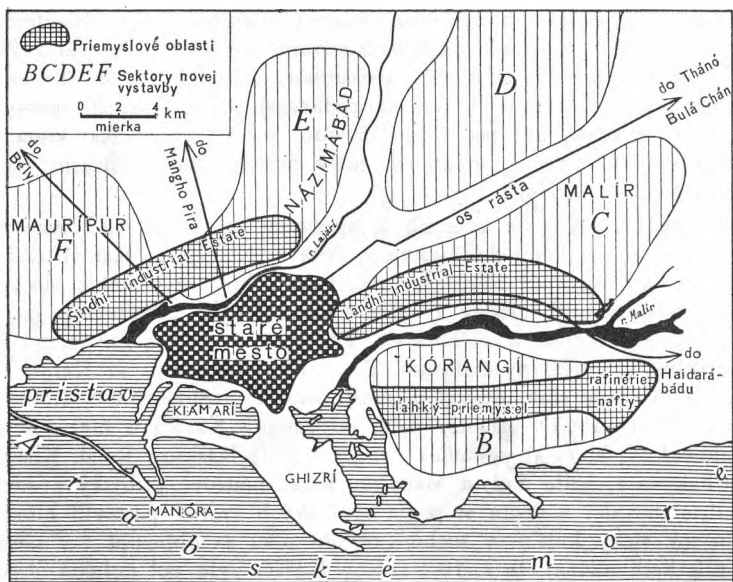
Pre riešenie bytových a pracovných problémov presídlencov založila vláda osobitnú inštitúciu Karachi Development Authority. Táto inštitúcia sa spočiatku domnievala, že pre prisťahovalcov postačí vybudovať jedno veľké sídlisko, a to pri veľkých rafinériách nafty v Korangí, východne od mesta. Rafinérie a pridružený priemysel mali presídlencom zabezpečiť prácu. Ukázalo sa však, že jedno sídlisko zďaleka nestačí uspokojiť rastúce požiadavky na bývanie. Vládni odborníci vypracovali teda projekt výstavby piatich nových sídlisk (B — F), z ktorých každé bude postavené blízko určitých priemyselných závodov. Okrem Korangí sa začala výstavba sídliska v Malíru pri Lándhi, v blízkosti cementárne Dalmija, pri Názimabáde a v okolí Maurípura. V súčasnosti rastú niektoré sídliská rýchlejšie ako priemyselné stavby. Najlepšie je na tom sektor E, na sever od Karáči, v ktorom potrebám obyvateľstva vychádza v ústrety nový priemyslový pás na severozápade mesta (Sindh Industrial Estate), prevažne s priemyslom textilným, potravinárskym a ľahkým strojárstvom.

Oproti tomu mnohým priemyselným závodom, rozloženým pozdĺž cesty na Haidarabád, na sever od rieky Malír, ktoré tvoria tzv. Landhi Industrial Estate, chýbajú v najbližšom okolí byty pre robotníkov (ak neberieme do úvahy primitívne sídliská tzv. džughá).

Pri sídlisku Kórangí, ku ktorému sa na východe pripája veľká priemyselná oblasť s dvoma rafinériami, má byť podľa plánu vybudované ešte pásmo ľahkého priemyslu, ktoré znásobí pracovné príležitosti. Zatiaľ sú mnohí obyvatelia sídliska nútení dochádzať denne autobusmi za prácou do Karáči, čo značne zaťažuje ich rodinný rozpočet.

I keď chýbajú presné údaje o počte a zamestnaní muslimských prisťahovalcov, je isté, že v súčasnosti tvoria prevažnú časť priemyselných robotníkov v Karáči. V posledných rokoch sú už v priemyselnej oblasti Karáči zastúpené všetky druhy priemyselnej výroby, včítane strojárstva a oceliarní.

⁴ Pod týmto pojmom rozumejú štatistiky i osoby žijúce v nevyhovujúcich staveniskách dočasného charakteru.

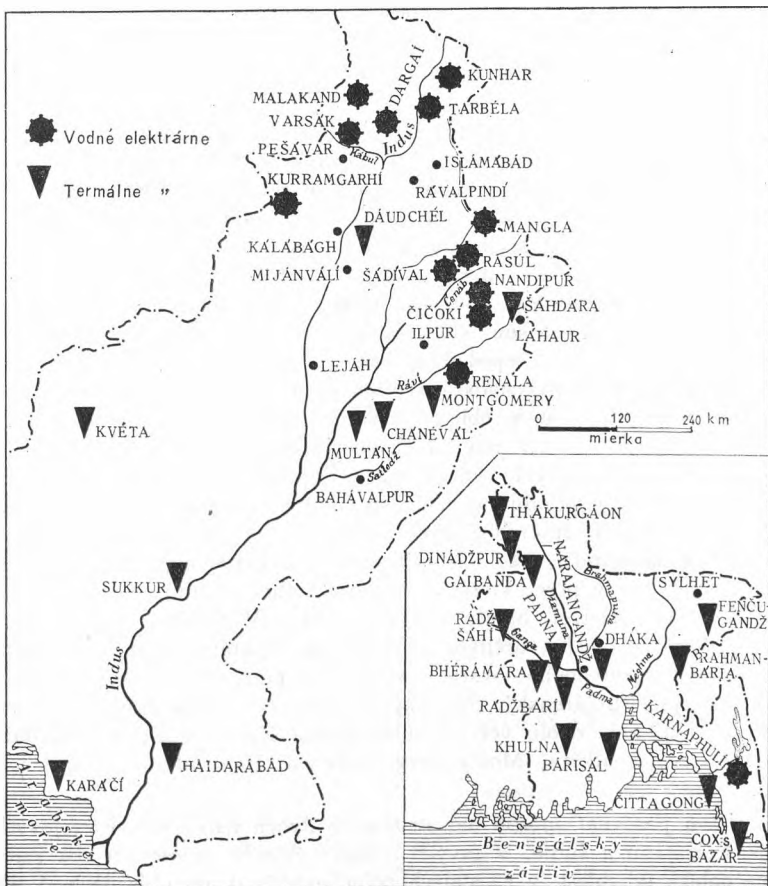

Mapa 2. Plán priemyselného a stavebného rozvoja Karáči. (Podľa Kazi S. Ahmada: *Geography of Pakistan*, str. 157, a na základe terénneho výskumu zostavila C. Marková. Nakreslil Jiří Mojdl.)

Druhá priemyselná oblasť Láhair-Šeichupura je staršia. Láhair (angl. Lahore) je staré kultúrne-stredisko Pandžábu, známe svojimi historickými pamiatkami, aj vyspelou remeselnou výrobou. Leží na rieke Ráví, uprostred husto osídlenej úrodnej nížiny, blízko indických hraníc. Pretože celý Pandžáb bol oddávna intenzívne poľnohospodársky obrábanou krajinou, špecializovanou na pestovanie bavlny a obilnín, vyrástol v Láhaure a jeho okolí významný potravinársky a textilný priemysel. V tretej päťročnici pribudlo k tradičným priemyselným odvetviam ešte strojárstvo. Spracovanie bavlny sa neskoršie prenieslo aj do neďalekého Lailpuru (angl. Lyallpur), kde teraz pracuje jedna z najväčších tovární na výrobu bavlnených látok v Južnej Ázii. Je vybavená najmodernejšou technikou a jej výrobky nakupuje popri Afganistane, Iraku a Cejlónu aj Etiópia a Keňa.

Tretia priemyselná oblasť Pešávar-Noušehra má výhodnú polohu na území starých obchodných ciest, ktoré spojovali Afganistan s Indiou. Prevažuje v nej textilný priemysel. V Noušehre pracuje niekoľko potravinárskych závodov, medzi ktorými vyniká mohutný cukrovar.

Popri troch hlavných oblastiach je priemysel, prevažne ľahký, zastúpený v Multane, Haidarabáde, Sijákkóte, Kvéte (angl. Quetta) a niektorých ďalších mestách západného Pakistanu. Rafinérie nafty a chemickú výrobu pre vojenské účely má hlavné mesto Rávalpindí. Vo východnom Pakistane sú známe priemyselné strediská Nárjangandž, Čittagong a Khulna. Príliv muslimských prisťahovalcov si vynútil výstavbu priemyselných závodov aj v Dháke, ktorá podľa pôvodného plánu mala zostať administratívnym a univerzitným mestom. Doteraz vláda uviedla do prevádzky niekoľko priemyselných závodov v oblasti Tédžgáon, ktorá sa rozprestiera smerom k letištu; ďalšie objekty sú vo výstavbe.

Mapa 3. Energetická základňa priemyslu v Pakistane. (Nakreslil Jiří MojdL.)

Novým strediskom ťažkého priemyslu sa stáva v západnom Pakistane oblasť Mijanváli, kde geológovia objavili náleziská koksovateľného čierneho uhlia, železnej rudy, vápencov a farebných kovov. Železná ruda, ktorá sa tam ťaží, obsahuje malé množstvo síry, takže sa dobre hodí pre hutnícky proces. Objavenie nálezísk pri Mijanváli má pre pakistanský priemysel veľký význam, lebo doteraz musel Pakistan koks i kvalitnú železnú rudu dovážať.⁵ Uhlie vyťažené pri Kvéte sa nehodí pre koksovanie a okrem toho je ťažba v horskom neprístupnom teréne pri zlých úložných pomeroch veľmi nákladná.

Najdôležitejším energetickým zdrojom pre priemysel sa stáva v súčasnosti zemný plyn, ktorý sa ťaží v západnom i vo východnom Pakistane. Najväčšie nálezisko objavili

⁵ V súčasnosti západonemecká firma Salzgitter Industriebau GmbH vypracovala projekt na stavbu hutníckeho závodu o kapacite 1 milión ton surovej ocele ročne v Kalabághu. Je pozoruhodné, že závod má ako prvý používať miestnu rudu s vysokým obsahom síry, ktorá sa dosiaľ nemohla využiť. Finančnú pomoc pri výstavbe závodu majú poskytnúť cudzie štáty, popri Francúzsku a NSR aj ZSSR a Československo.

geológovia pri Súi v Balúčistáne. Plynovody vedú zemný plyn na juh až do Karáči, na severe cez Multán a Láhaur do Rávalpindí. Ďalšiu časť plynovodu stavajú. Zemný plyn, čisté a lacné palivo, zásobuje najrôznejšie priemyselné závody, dobre sa osvedčuje i v tepelných elektrárnach.⁶

V treťom päťročnom pláne 1966/67—1971/72 budú pakistanskí ekonómovia i naďalej zakladať priemyselné závody na území západného Pakistanu v širokom páse na oboch brehoch rieky Indu a jej prítokoch. Geografické podmienky strednej časti západného Pakistanu sú pre priemyselnú výrobu najvhodnejšie. Rovinná krajina má dostatok vhodných plôch s dobrými základovými pôdami pre stavbu závodov, rieky poskytujú lacnú energiu, železnice a cesty spájajú územie s hlavným prístavom — Karáčim, pracovných síl je dostatok. Podľa informácie pakistanských ekonómov sústreďuje teraz nížina Indu a jeho prítokov, ktorá sa svojou rozlohou rovná jednej tretine západnej časti štátu, 85 % jej hospodárskej aktivity a 70 % jej obyvateľstva. Napriek tomu bude vláda a Západopakistanská spoločnosť pre rozvoj priemyslu ďalej podporovať výstavbu priemyslu v tejto oblasti, lebo východná ani západná časť západného Pakistanu nemá pre zakladanie nových závodov vhodné podmienky. Východná časť západného Pakistanu je pokrytá vyprahnutou polopúšťou a púšťou len veľmi riedko osídlenou, západnú časť vyplňajú neschodné pohoria s nedostatkom komunikácií, značne vzdialené od hlavných spotrebiteľských centier. Vo východnom Pakistane vzniknú nové závody vo Fenčugandži, okolo Nárajangandža a Čittagongu. Hlavným energetickým zdrojom bude zemný plyn, ktorý sa ťaží pri Sylhetu. Veľmi dobre sa už osvedčil v továrni na výrobu umelých hnojív vo Fenčugandži. V budúcnosti oproti predošlým rokom má v priemysle dôjsť k určitým územným aj štruktúrnym zmenám. Kým dosiaľ prevažovala výroba spotrebného tovaru, textilného a potravinárskeho, má byť budovaný aj ťažký priemysel strojárenský, chemický a oceliarsky. Vláda počíta s ďalším rastom priemyselného podnikania okolo veľkých miest najmä Karáči, Láhauru, Multánu, Haidarabádu, Láilpuru, Sijálkótu, Montgomery, Sukkuru, Bahávalpuru, Narajangandža a Čittagongu.

Záverom chceme porovnať spôsob industrializácie dvoch najväčších rozvojových krajín Južnej Ázie, Pakistanu a Indie. V prvých rokoch výstavby priemyslu oba štáty zakladali továrne ďaleko od miest, v zaostalých poľnohospodárskych oblastiach. V Pakistane trvalo toto obdobie pomerne krátko, za niekoľko rokov sa priemysel opätovne vrátil do starých centier. Naproti tomu India dávala dlho prednosť zakladaniu veľkých závodov mimo hlavných priemyselných oblastí a tento spôsob industrializácie tam čiastočne trvá i dosiaľ. Závody ťažkého priemyslu, veľké hutné kombináty i chemické továrne sa budovali v Indii priamo pri zdrojoch surovín. Príkladom je oceliareň v Bhílí v štáte Madhja Praděš, postavená pomocou Sovietskeho zväzu. Určitý čas mala síce táto politika úspech, ale v posledných rokoch sa v indickom hospodárstve prejavujú podobné ťažkosti, aké mal Pakistan. Továrne potlačili malovýrobu, ale nemôžu odstrániť rastúcu nezamestnanosť v poľnohospodárskych územiach. Prevádzka izolovaných závodov je nákladná, chýbajú kvalifikované pracovné sily. Dokonca sa ukázalo, že na niektorých miestach geológovia nesprávne vyhodnotili nerastné zdroje, takže do vzdialených závodov sa ešte stále musia dovážať základné suroviny. Oceliareň v Bhílí si napr. musí dopravovať koksovateľné uhlie zo vzdialených baní, pretože uhlie od neďalekej Korby, ktoré mala podľa pôvodného plánu používať, sa vôbec nehodí na koksovanie. V súčasnosti indickí geografi a ekonómovia odporúčajú zakladať nové priemyslové závody

⁶ Podrobnejšie: C. Marková, *Zemný plyn v Pakistane*. Sborník československej spoločnosti zemepisnej 1968, č. 2.

v blízkosti veľkých miest a znovu koncentrovať výrobu do hlavných priemyselných oblastí. Tak sa dnes spôsoby industrializácie Indie a Pakistanu navzájom približujú.

LITERATÚRA

1. Kazi S. Ahmad, *A Geography of Pakistan*. Oxford University Press Karachi 1964, 216. — 2. *Development Programme of West Pakistan for Industries and Minerals 1965–70*. Government of West Pakistan, Industries Commerce and Mineral Resource Department. Lahore 1965, 217. — 3. Husain S. A., *Importance of Heavy Industry for Pakistan*. Forward August — September 1966, 17–19. — 4. *Industrial Development in Pakistan*. Karachi 1967, 30. — 5. *Industrialisation in East Pakistan*. Dacca 1966, 20. — 6. Marek J., *Pakistan*. Nakladatelství Svoboda, Praha 1966, 183. — 7. Marek J., Zbavitel D., *Dvakrát Pakistan*. Orbis, Praha 1964, 213. — 8. *Pakistan — spravodník*. Izdatelstvo Nauka, Moskva 1966, 478. — 9. Puljarkin V. A., *Zapadnyj Pakistan*. Gosudar. izdat. geografičeskoj literatury, Moskva 1962, 259. — 10. Spate O. H. K., *India and Pakistan*. London 1954, 834. — 11. *Statistical Pocket Book of Pakistan 1967*. Central Statistical Office. Karachi 1967, 268. — 12. Shoab M., *Pakistan's economic growth 1958–1968*. Ministry of Finance, Karachi 1965, 51. — 13. Tayyeb A., *Pakistan, A Political Geography*. Oxford University Press. London 1966, 250. — 14. *The Third Five Year Plan*. Government of Pakistan. Karachi 1966, 47. — 15. *Trade and Industry 1966*, vol 10, No 1, special issue on West Pakistan Industrial Development Corporation, 180.

Do redakcie došlo 21. 4. 1968.

Cyrla Marková

SOME ASPECTS OF INDUSTRIALIZATION IN PAKISTAN

The article written during a study-tour in West Pakistan in 1967 summarizes the ways and methods of industrialization in Pakistan.

After partition of British India in the year 1947 only 10 per cent of its industrial enterprises fell to Pakistan's share. Remaining enterprises were situated on the territory of India. Government of Pakistan realized the importance of having an own industrial basis for future development of the state. Immediately first measures were taken to encourage industrial activity. As there were no conditions for development of heavy industry, government of Pakistan started to build up enterprises of light industrial branches based on agricultural production.

Most important assumption for location of the first industrial enterprises was the vicinity of raw materials. Market facilities and reserves of labour forces caused the location of industrial enterprises in old big towns Peshawar, Lahore, Multan, Hyderabad, Narayanganj. The most attractive places for building industrial plants were of course seaports Karachi, Chittagong and Khulna as their position lowers considerably the expediture necessary for transport of raw materials and machines. Development of hydroelectric power stations on the river Indus and its tributaries influenced the shifting of industry toward sources of power. Various types of chemical industries, production of fertilizers, textile factories and paper mills were established near the hydroelectric power stations.

In the end of fifties government of Pakistan and Pakistan Industrial Development Corporation started to organize the location of industry.

During several years three main industrial areas were developed in West Pakistan: Karachi — Landhi, Lahore — Sheikhpura and Peshawar — Nowshera.

Beside these three main industrial areas, enterprises of various branches of light industry are placed at Multan, Hyderabad, Rawalpindi, Sialkot, Quetta and several other towns in West Pakistan. In East Pakistan important centers of industrial activity are Narayanganj, Chitta-

gong and Khulna. New center of heavy industry is growing at Mianwali where deposits of hard coal, iron ore, limestone and non-ferrous metals were discovered.

In the Third five-year plan (1966/67 — 1971/72) Pakistan economists will continue to support the founding of new industrial enterprises in West Pakistan on the territory of a wide belt stretched along both banks of the river Indus and its tributaries. Geographical conditions of this central part of West Pakistan are most suitable for industrial activity. Lowlands of the river Indus and its tributaries concentrate now 85 % of industrial activity and 70 % of population of West Pakistan. In East Pakistan new industrial enterprises will be established at Fenchuganj, near Narayanganj and at Chittagong. For future years certain changes in location and structure of industrial production are planned. Until now the production of consumer goods prevailed, in the near future more machine tool plants, steel plants and chemical factories will be built.

In the conclusion of the article ways of industrialization in the two main developing countries of South Asia, India and Pakistan, are compared. After partition both countries tried to establish industrial enterprises far from towns in backward agricultural regions. In Pakistan this period lasted only several years, then industrial enterprises began to be established again within the range of old industrial centers. On the contrary, in India new industrial enterprises were established for a long time mostly outside of the main industrial regions and this way of industrialization partly still exists.

Production in isolated factories, however is very expensive, the factories cannot get the necessary labour force.

Nowadays Indian geographers and economists recommend establishing of new industrial enterprises always within the range of big towns and propose to concentrate industrial activity to the main industrial regions. This way methods of industrialization in India and Pakistan are mutually approaching.

From the Slovak translated by C. Marková

Fig. 1. Cement works in Dáudchéle with a Czechoslovak manufacturing line to produce 500 tons of cement daily. Photo: Ján Marek.

Map 1. Main industrial regions of Pakistan. Drawn by Jiří Mojdl, Geographical Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences, Prague.

Map 2. Plan of the industrial and building development of Karachi. After Kazi S. Ahmad: Geography of Pakistan, p. 157 and on the basis of a field investigation compiled by C. Marková. Drawn by Jiří Mojdl.

Map 3. Power basis of industries in Pakistan. Drawn by Jiří Mojdl.